

KADI SİCİLLERİ İŞİĞİNDA OSMANLI'DA AİLE: KAYSERİ ÖRNEĞİ (1608-1656)

Ottoman Family According to Judicial Records: Kayseri Sample (1608-1656)

Gönderim Tarihi: 25.01.2017

Kabul Tarihi: 28.12.2017

Doi: 10.31795/baunsobed.437756

Ayşe DEĞERLİ*

ÖZ: Kadı Sicilleri, Osmanlı toplumunun siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki durumunun ortaya çıkarılmasında yararlanılan önemli kaynaklardır. Asılları Ankara'da Milli Kütüphane'de bulunan sicillerin mikrofilmleri, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "Meşihat" adlı fonda kayıtlı olup bunlardan 289'u Kayseri ile ilgilidir. 1489-1915 arasına tarihlenen 289 Kayseri Kadı Sicili'nin 89'u 1608-1699 yılları arası mahkeme kayıtlarını içermektedir. Osmanlı aile yapısının sosyolojik tespitine katkıda bulunmak amacıyla bu çalışmada, sicillerdeki veriler ışığında ailenin oluşum süreci, temel öğeleri, çözülme süreci ve anneye çocuğu koruyucu müesseseler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kayseri, Kadı Sicilleri, Aile.

ABSTRACT: Judicial records are important sources for detecting the political, social, economic and legal structure of the Ottoman society. The microfilms of the registers in the National Library in Ankara are registered in the "Meşihat" at the General Directorate of State Archives of the Prime Ministry, 289 of which is related to Kayseri and dates from 1489 to 1915. 89 of these records contain provisions dated to 1608-1699. In this study, in order to contribute to the sociological determination of the Ottoman family structure, the process of formation of the family, basic elements, disengagement process and the institutions that protect mother and child will be examined in the light of the judicial records.

Keywords: Ottoman Empire, Kayseri, Judicial Records, Family.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Yeniçağ Tarihi ABD, ayse.degerli@idu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9035-6745

GİRİŞ

Mahkemelerin vermiş olduğu kararların kaydedildiği defterler olan *Kadı Sicilleri*, Osmanlı toplumunda özellikle merkezin dışında kalan taşra hayatının ortaya çıkarılmasında ve gündelik yaşamın anlaşılmasında önemli kaynaklardır. Siciller, özel veya kamu hukukunu ilgilendiren pek çok konuya dair bilgiler içerirler. Bu çalışmada, 1474'te Osmanlı topraklarına katılmış olan Kayseri örneklem olarak seçilmiştir¹. Sondaj usulüyle *Kayseri Kadı Sicilleri*'nden 10'u taranmıştır (Tablo-1). XVII. yüzyılın ilk yarısında Kayseri'de evliliğe hazırlık süreci olarak nişan, evliliğin toplumsal onayı bağlamında nikâh akdi, mihr, çokeşlilik, vekâlet, köle ve cariyeler, boşanma, nafaka, vasilik gibi konularla ilgili hükümler tespit edilmiştir.

Tablo-1: Taranan Kayseri Kadı Sicilleri

Defter No	BOA'daki Numarası (MŞH.ŞSC.d)	Tarih Aralığı
13	5828	1017-1019/1608-1610
15	5830	1019-1020/1611-1612
20	5835	1027-1028/1617-1618
25	5840	1034/1624-1625
27	5842	1035-1036/1625-1626
41	5856	1048/1637-1638
42	5857	1049-1054/1640-1644
57	5872	1058-1059/1648-1649
59	5874	1062/1652
64	5879	1066/1655-1656

İnsan toplumu bağlamında aile, doğumla gelen akrabalık, evlilik, aynı konutta ikamet etme veya bunların bir kombinasyonu ile birbirine bağlı olan insan grubudur. Eşler, ebeveynler, kardeşler ve evlatlar ailenin üyeleridir. Kişilerin biyolojik ve sosyal olarak üretimi için aile bir çerçeve oluşturur. İki insan arasındaki ilişki yalnızca cinsellik ve türün devamı için değil toplumlarda ekonomik olarak üretken bir hane oluşturulması için de gereklidir. Etnografya, tarih, hukuk ve sosyal istatistiklerden elde edilen çeşitli veriler, insan familyasını akra ilişkisi üzerine kurulan biyolojik bir gerçek değil; bir sosyal kurum olarak ortaya koymaktadır (Lacan, 1938: 24-25; Deleuze-Guattari, 2012: 80).

Toplumların siyasi, sosyoekonomik ve kültürel özelliklerinden dolayı ailenin ataerkil-anaerkil, pederşahi-maderi, pederi, çekirdek-geniş, polijini-poliandri gibi farklı biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu aile tanımlamaları yapılırken daha çok ailenin büyüklüğüne veya aile üyelerinin birbirleriyle ilişkilerine, statülerine bakılmıştır (Ozankaya, 1986: 282-287).

¹ Kayseri'nin tarihi ve idari yapısı hakkında bilgi için bk. Eldem, 1918; Gökbilgin, 1950: 93-108; Ahmed Nazif, 1987; Göde, 1991; İnbacı, 1992; Erkiletlioğlu, 1996.

Osmanlı toplumunda İslam hukukunun uygulandığına ve hukuk ekolü olarak da Hanefi mezhebine bağlı kalındığına dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. İslam hukukuna daha çok bağlı kalınan hukuk dalının da aile hukuku olduğu ileri sürülmektedir. İslam'da aile tamamen dinî bir kurum değilse bile büyük önem verilen bir birlik olup insanların aile kurmaları muhtelif âyet ve hadislerle teşvik edilmiştir. Çünkü aile hem kişinin huzur bulduğu bir ortam, hem neslin devamı için bir vesile, hem de kişiyi dince günah sayılan çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıta olarak görülmüştür (Aydın, 1989: 199). Bu araştırmada, XVII. yüzyılda Kayseri'de mahkemelere intikal eden ve duruşması yapıp karara bağlanan hükümlerin İslam aile hukuku açısından tahlili yapılmaya çalışılacaktır. Kayseri, XVII. yüzyılda Karaman Eyaleti içinde en fazla Hıristiyan nüfusu barındıran yer olduğundan Rum ve Ermeni ailelerle ilgili kayıtlara da yer verilecektir. Aşağıda dört ana başlık altında Osmanlı ailesinin sosyoekonomik ve kültürel yapısıyla alakalı bulgular paylaşılacaktır.

1. AİLENİN OLUŞUM SÜRECİ

Osmanlı aile yapısı ataerkil ve patriarkal bir yapıya sahiptir. Fakat aile reisinin onu meydana getiren fertler üzerindeki yetkisi sınırlıdır. İslam inancında kadın ilk günahın vebalini taşımadığından, din ve cemiyet nazarındaki durumu da buna göre şekillenmiştir. Erkek karşısında bağımsız bir kişiliğe sahip olan kadın, ailenin oluşum sürecinde onun kadar kayıtlara yansımıştır. Aşağıda evliliğe rıza, nişan, nikâh, mihr ve çok eşlilik başlıkları altında süreç incelenecektir.

1. 1. Evliliğe Rıza

İki kişinin evlenmek için ortaya koyacakları istek veya isteksizlik, bir başka ifadeyle onların evlenmeye kendilerinin mi yoksa başkalarının mı karar verdiği meselesi, mevcut aile tipinin ve rollerin anlaşılması bakımından önemlidir. Osmanlı ailesinde evlilik kararlarının alınmasında evlenecek kadın veya erkekte ziyade baba, amca, dayı, erkek kardeş gibi büyüklerin etkili olduğu bilinmektedir (Erten, 2001: 30-38). Hanefi mezhebine göre kadın bizzat kendisi evlenme akdinde bulunabilir. Diğer mezhepler ise, velinin iznini gerekli görmeye birlikte kadının rızasının mutlaka alınmasını da söylemiştir (İbn-i Rüşd, 1985: 4).

Konuyu evlenecek adayların bülüğe ermiş veya ermemiş olma durumlarına göre iki kategoride incelemek mümkündür. Bütün İslam mezhepleri, küçüğün fiziksel bakımdan olgunlaşmasını bekleme ve kadının sağlığına zarar vermesini önleme gerekçesiyle evlilikleri bülüğ çağına kadar askıya alınmış olarak kabul eder (Cin, 1974: 77-78). Osmanlı, birey kendisi ikrar ederse bülüğ yaşını erkekte ve kadında 12; ikrar etmezse erkekte 18, kadında 17 olarak belirlemiştir (Düzdağ, 1972: 33).

Baba veya veli, çocuklarını henüz bülüğa ermeden akit olarak evlendirebiliyor; karı-koca hayatı eşlerin bülüğa ermeleriyle başlıyor ve evlenme işlemlerinin tamamlanıp izinnamelerinin verilmesi mahkemeden talep ediliyordu. 19 Şubat 1610 tarihli mahkeme kaydına göre, Kayseri'nin Talas köyünden Ermeni Sehro v. Sefer ile Rum Meryem b. Kirkor üç yıl önce mihri ödenerek nikâhlanmıştı. Meryem artık "*âkile ve bâliğa*" olduğu halde babası onu evlendirmekten kaçınmaktaydı. Şahitlerin de bu yönde ifadeleri dinlenmiş ve Meryem'in artık baba evinden ayrılmasına hükmedilmiştir (KKS 13: 18/147).

Bülüğa ermeden velisi tarafından evlendirilen kız ve erkeğin bülüğa erdikten sonra bu evliliği isteyip istememe tercihi vardı ki bu "*hıyâru'l-bülüğ/bülüğ muhayyerliği*" olarak adlandırılmıştır (Mıstanoglu, 2004: 129). 20 Şubat 1649 tarihli hüccete göre Mustafa kızı Fetahna henüz bülüğ çağına ermeden babası tarafından Mehmed'e nikâhlanmıştır. Fiilî olarak bu evlilik askıdadır. Fetahna'nın dediğine göre Muharrem'in 29. günü ilk defa hayız görmüştür ve kendisinin bu evliliğe rızası olmadığından tefrik talep etmektedir. Kocasını Mehmed de söylenenleri doğrulanmış ve kadını tarafından boşanmalarına hükmedilmiştir (KKS 57: 54/172).

Kadınların istemedikleri halde zorla evlendirildikleri ve bu nedenle mahkemeye başvuranlar olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kayseri sakinlerinden Rıdvan kızı Ayşe berber Ahmed'in evinde beslemedir. Hacı Osman misafir olarak geldiğinde Ayşe'yi görüp beğenmiş, evlenmek istemiş ve hatta yedi sekiz gün kızını zorla eve kapatmıştır. Ayşe tarafından açılan davada Hacı Osman, Develi sakinlerinden Ali'nin vekâletiyile Hamza Halife tarafından nikâhlarının kıyıldığını iddia etmiştir. Ayşe ise kimseye vekâlet vermediğine yemin etmiş; böylece nikâh akdinin geçersizliğine hükmedilmiştir (KKS 59: 29/79, 80).

1. 2. Nişan

Nişanlılık süreci, evlilik öncesi hazırlık dönemidir. Nişanlanma tarafların karşılıklı iradeleriyle evlenmek için anlaşmaya varmalarıdır (Cin, 1974: 29). Ancak taraflara evlenme zorunluluğu yüklenmemektedir (Aydın, 1985: 14).

Nişanın ilk defa hukukî bir kurum olarak 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile kabul edildiği belirtilmesine rağmen (Cin, 1974: 293-294), XVII. yüzyılın ilk yarısında Kayseri'de hem mahkemelerde kabul gördüğü hem de toplumda gelenek olarak var olduğu anlaşılmaktadır. 25 Kasım 1611 tarihli bir mahkeme kaydına göre, Manukyan v. Keklik oğlunu Sultan Bali'nin kızı Şahsultan'la nişanlamıştır. Kıza bir altın küpe ve altın bilezik takılmıştır. Bir süre sonra erkek tarafı yüzüğü kızdan geri alarak nişandan feragat ettiklerini, aralarında bir düşmanlık olmadığını dile getirmiş ve "*kızını kime dilerse virsün*" diyerek nişanın bozulduğunu kayıt altına almıştır (KKS 15: 883).

Nişanlanmanın üzerinden bir süre geçtikten sonra taraflardan birisi evlenmekten vazgeçip mahkemeye müracaat edebilmiştir. 10 Aralık 1648 tarihli hüccete göre Kayseri'nin Şehreküstü Mahallesi'nden Elizabet Hanım oğlu Beki'yi Saye Hatun'un kızı Nazlı ile nişanlamış; üçtaşlı bir altın yüzük takmıştır. Ancak Nazlı'nın bu evliliğe gönlü yoktur. Durumu öğrenen Elizabet yüzüğü geri almış ve nişanın bozulduğunu mahkemede beyan etmiştir (KKS 57:22/65).

1. 3. Nikâh

Cinsel ihtiyaçların karşılanması, nüfusun yenilenip devam ettirilmesi, çocukların sosyalleşmesi, kadın ve erkeğin ekonomik, biyolojik ve psikolojik işbirliğinin temin edilmesi gibi işlevlere sahip ailenin kuruluşunun toplumun onayladığı çerçevede gerçekleşmesi nikâhla mümkün olmuştur (Ozankaya, 1986: 282; Dönmezer, 1990: 214; Erkal, 2001: 76; Turan, 1992: 91).

Kırsal toplumlarda evliliğin, ekonomik nedenlerle aile büyüklerinin kararına bırakıldığı ileri sürülmüştür (Özalp, 1993: 118). Örfi olarak nikâh için velinin izni genellikle alınmış; vekâletle akit yapılmış; kız nikâh meclisinde bizzat bulunmamıştır. 20 Haziran 1626 tarihine ait bir belgede Kayseri'nin Tepecik Mahallesi'nden Sultan isimli bir kız amcası Save'ye vekâlet vererek Sefer'le nikâhlanmıştır (KKS 27: 23/237). Babası Çelebi Mustafa'nın vefatıyla annesi Safiye'nin vesayetine bırakılan Ayşe, Kalenderhane Mahallesi'nden Mehmed b. Beşe ile annesinin izni ve ağabeyi Hamza'nın vekâlet etmesiyle nikâhlanmıştır (KKS 27: 11/112-113).

İslam dinine göre Müslüman bir kadının Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi yasaktır (Kur'an, "Mümtehine", 60/10). Buna karşılık Müslüman erkekler ehlikitap kadınlarla evlenebilirler (Kur'an, "Maide", 5/5). 10 Ocak 1649 tarihli hüccete göre Hacıkasım Şarkıyyan Mahallesi'nden Ayne b. Sefer adlı "nasraniyye" 2000 akçe mihr ile Mehmed Beşe'yle nikâhlanmıştır. Din değiştirmesi için kendisine şiddet uygulamayacağına ve öldüğünde papazlar tarafından gömülmesine mani olmayacağına dair kocasından taahhüt istemiş; bunu mahkemede kayıt altına aldırılmıştır (KKS 57: 35/111).

Gayrimüslim karı kocadan birinin veya ikisinin İslam'ı kabul etmesine "irtidat" denir. Şayet Müslüman olanı erkek ise, evlilik feshedilmeyip muteber olarak devam edebilir (Cin, 1974: 114-115). Ancak gayrimüslim kadınların ihtida eden eşleriyle evliliği sürdürmek istemedikleri de olmuştur. 26 Şubat 1649 tarihli hüccet bu yönden dikkat çekicidir. Hacı Mansur Mahallesi'nden Ahmed b. Abdullah isimli mühtedi dört yıl önce Medhal ile nikâhlanmış; bu evlilik sürerken Müslüman olmuş; evliliğin bütün şartlarını yerine getirerek Medhal'le nikâhını yenilemek istediğinde ise reddedilmiştir (KKS 57: 59/185).

Uzun yıllar başka bir şehirde ikamet eden erkeklerin, memleketlerine geri döndüklerinde eşlerini başkasıyla evli bulup mahkemeye başvurdukları da olmuştur. Ekim 1611 tarihli iki ayrı mahkeme kaydı bu yönde bilgi içermektedir. Ahmed oğlu Hüseyin mahkemeye başvurarak Abdullah oğlu Osman'dan davacı olmuştur. Himmet kızı Sitti ile Ahmed 1603'te nikâhlanmış ve 1608'de çalışmak için Ahmed başka bir şehre gitmiştir. Döndüğünde karısını Osman'la evli bulmuştur. Osman ise Himmet öldükten sonra Sitti ile evlendiğini, daha evvel bir başkasına nikâhlandığını bilmediğini söylemiştir (KKS 15: 835). Diğer kayda göre Abdullah oğlu Mehmed, 20 yıldır Kayseri dışında olup döndüğünde eşi Güllü ile Vartan'ı evli bulmuştur. Durum Vartan'a sorulduğunda, "Mehmed vefat itti deyu haber vermişlerdi" diyerek kendini savunmuştur (KKS 15: 836).

1. 4. Mihr

Nikâh akdi sebebiyle erkek tarafından kadına verilen ve onun için ekonomik güvence özelliği taşıyan para veya mala İslam toplumlarında mihr adı verilmiştir (Cezar, 1998: 22). Osmanlı ailesinde kadının statüsüne ekonomik bakımdan güç katma, boşanmaları önleme ve kadına bir çeşit sigorta fonksiyonu üstlenmiştir (Savaş, 1992: 522).

*Kayseri Kadı Sicilleri'*nde mihr, ödenme biçimlerine göre nikâh akdi sırasında peşin ödenen "mihr-i muaccel" ve ileride ödenmesine söz verilen "mihr-i müeccel" olmak üzere iki şekilde ifade edilmiştir. Standartlaşmış bir mihr bedeli yoktur ve mihr davalarının çoğu mihr-i müeccel ile ilgilidir. Mihr miktarları 360-80.000 akçe arasında değişmekte olup Kayseri için ilgili dönemde ortalama mihr bedeli 15.700 akçedir (Ek Tablo-1). Muhtemelen günün ekonomik şartlarına ve ailenin gelir düzeyine göre mihr miktarı değişiklik göstermiştir. Kadının yaşı, güzelliği, bakireliği, dul veya çocuklu olup olmaması gibi faktörlerin de mihrin belirlenmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Para, eşya ve ekonomik değeri olan menfaat mihr olarak verilmiştir. Örneğin Kayseri'nin Gürcü Mahallesi'nden Hacı Bayram hanımına mihr-i müeccel olarak 15.000 akçe vadetmiştir. 27 Nisan 1610'da vefatından sonra evin yarı hissesi, 16 tabak, üç yorgan, iki sini, bir cam tas, bir sim tencere, üç İznik tabağı, sekiz döşek, dört yemeni yastık, üç kilim, bir büyük kazan ve bir ibrik mihr bedeli olarak kadına verilmiş; akabinde kalan mallar üzerinden miras işlemlerine geçilmiştir (KKS 13: 68/517).

Hanefi ve Hanbelilere göre nikâhın kıyılmasından sonra zifaf veya sahih halvet durumunun gerçekleşmesiyle birlikte mihr, koca tarafından mutlaka ödenmesi gereken bir şahsî borca dönüşmektedir. (Aydın, 2003: 390). 09 Nisan 1610 tarihli kayda göre, Muharrem eşi Gülsüm'e 8.000 akçe mihr ödemeyi vadetmiştir. Nakit olarak bu mümkün olmaması ve mihr borcuna karşılık karısına bir

sofa, bir tabhane, bir ahır ve bir odadan müteşekkil ev ile üç döşek, üç yorgan, üç halı, 14 tabak ve 12 tencereyi verdiğini mahkemede şahitler huzurunda beyan etmiştir (KKS 13: 54/435).

İncelenen kayıtlarda; veraset davaları görülürken İslam hukukunun gerektirdiği şekilde öncelikle kadının mihr-i müecceli ödenmiş, akabinde kalan mülk vârisler arasında pay edilmiştir. 12 Mayıs 1656 tarihli kayda göre Kayseri'nin Kapan Mahallesi'nden Hacı Hamza vefat ettiğinde karısı Sabriye ile Salih, Abdurrahman ve Ali adlı üç oğlu geride kalmıştır. Mihr-i müeccel bedeli olan 50.000 akçenin öncelikle ödenmesi için bir sofa, bir tabhane ve bir avludan oluşan menzil Sabriye'ye verilmiş; akabinde mirasın paylaşımına geçilmiştir (KKS 64: 143/424a).

Kadına mihr olarak verilen bir mala, ne sebeple olursa olsun müdahale edilemeyeceği anlaşılmaktadır. 28 Mart 1610 tarihli mahkeme kaydına göre Kayseri'nin Menzil köyünden Cennet'e kocası Veli tarafından bir kaftan mihr-i muaccel ve 12.000 akçe de mihr-i müeccel olarak verilmiştir. Daha sonra bu kaftanı satarak kocası bir inek, bir düğge ve dört at satın almıştır. Veli'nin vefatıyla aynı köyden Yusuf ve Maksud alacaklarına karşılık bu hayvanları Cennet'ten istemiştir. Mihr olarak kadına verilmiş kaftan satılarak alındıkları için, bahsi geçen hayvanların Cennet'te kalmasına karar verilmiştir (KKS 13: 35/279, 280).

Mihr-i müeccelin ödenmesinde erkeğin yakınları da sorumluluk almıştır. 22 Nisan 1610 tarihli kayda göre Kayserili Musa kızı Ayşe, Abdullah ile evlenmiştir. Kendisine mihr-i müeccel olarak 9.000 akçe sözü verilmiştir. Kocası vefat edince bunu kayınvalidesi Gül Ana'dan talep etmiştir. Kayınvalidesi nakdi olmadığı için 40 kuruşluk bir bıçak, yorgan ve kaftan; 15 kuruşluk bir buzağı, beş kuruşluk bir tabak vermiş; sulh sağlanmıştır (KKS 13: 62/480). 24 Şubat 1610 tarihli kayıt ise boşanma sonrası mihrle ilgili ilgilidir. Kayseri'nin Güllük Mahallesi'nden Emine b. Ömer ile Mehmed b. Davud ayrılmışlardır. Mihr olarak bir oda, bir çardak, bir düvelik ahır ve bir su kuyusunun kocası tarafından kendisine hibe edildiğini söyleyen Emine'nin iddiasını şahitler de onaylamıştır (KKS 13: 23/178).

1. 5. Çok Eşlilik

Her devirde evlilikler toplum tarafından sınırlandırılmıştır (Nirun, 1994: 22). Bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi hali olan "*poliandri*" biçimine, Osmanlı toplumunda rastlamak mümkün değildir. Kayseri'nin Eski Bezzazistan Mahallesi'nden Hacı Mustafa, kızı Ayşe'yi Nisan 1626'da Hacı Kasım Bey ile nikâhlamıştır. Henüz kız yaşça küçük olduğundan babasının evindedir. Nikâhtan üç yıl sonra Hacı Mustafa vefat etmiş ve aynı mahalleden Ahmed Bey, oğlu Mehmed'in nişanlısı olduğunu iddia ederek Ayşe'yi almak istemiş-

tir. Mesele mahkemeye yansıyınca tahkikata başlanmış ve bu süreçte Ayşe'nin mahalle imamı Abdi Çelebi'nin evinde kalmasına karar verilmiştir. Ancak Mehmed imamın evini basarak Ayşe'yi kaçırmıştır. Ayşe'nin üç sene önce babasının vekâletiyle Kasım'a nikâhlandığı netlik kazanmış; Mehmed ise bu nikâhtan haberim yoktu diyerek kendini savunmuştur (KKS 27: 2/13).

Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi yani "*polijini*" Osmanlı toplumunda görülmektedir. İslam dini dört kadına kadar evlenebilmeyi adaletli davranmaya bağlayarak, bunun bir emir değil sadece izin olduğunu vurgulamıştır (Kur'an, "Nisa", 4/129). 06 Mart 1610 tarihli mahkeme kaydı bu yönden ilginçtir. Meryem, kocası Abdullah'tan davacıdır. Kendisi yedi aylık hamileyken Abdullah ikinci bir hanıma daha nikâh yapmıştır. Fakat Meryem'in şikâyeti bundan değildir. O, bir oğlan çocuk doğurmuştur ve lohusalık döneminde kocası kendisine kara pekmez içirmeyip ilgilenmedi diye mahkemeye başvurmuştur (KKS 13: 29/235).

Osmanlı'da çokeşlilik, yaygın kanaatin aksine, oran olarak fazla değildir (Faroqhi, 2002: 117-118). Dinen ruhsat olsa da uygulamada bazı zengin kimsele rin ve tarımla uğraşanların çok evliliğe belirli ölçüde başvurdukları söylenebilir. Kayseri üzerine yapılan bu çalışma da bunu destekler mahiyettedir. Yapılan taramalarda yaklaşık 50 yıllık bir süreçte sadece beş kayda ulaşılmıştır (Tablo-2).

Tablo-2: Kadı Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri'de Çokeşlilik

Mahalle	Erkeğin Adı	Eş sayısı	Belge no
Gürcü	Hacı Mustafa b. Hamza	2	KKS 27: 7/75
Bozatlu	Ramazan b. Nasuh	2	KKS 42: 153/334
Mükremin	Nazırzade Mustafa Efendi	2	KKS 42: 111/246
Kapan	Halil Ağa b. Abdi	2	KKS 57/222-228, 244-249
Köse Danışmentli	Hacı Mustafa b. Kemal	2	KKS 59: 41/114

2. AİLENİN TEMEL ÖGELERİ VE ROLLER

Aileyi oluşturan karı, koca ve çocuklar birbirleriyle ilişki içindedir. Bu ilişkileri şekillendiren ise onların aile içi statüleridir. Bu statülere uygun olarak roller üstlenmişlerdir. Mahkeme kayıtları kadının kocası karşısındaki pozisyonu, çocukların durumu ve köleler gibi konulara dair aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

2. 1. Eşlerin Roller, Ailedeki Statüsü ve Çocuk Sayısı

İslam, aile yöneticiliğini kocaya vermiştir. Ancak zulüm ve haksızlık durumlarında kadının mahkemeye başvurarak kocasını dava etme hakkı vardır. Bazen evliliğin başında iken kocanın mahkemeye gelerek hanımına adaletle yaklaş-

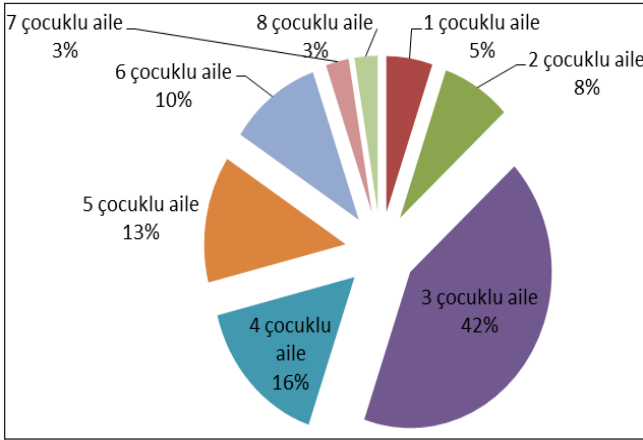

çağına dair söz verdiği de olmuştur. 11 Mart 1610 tarihli kayda göre Süleyman Beşe, karısı Selvi'yi "*hilâf-ı şer*" döverse bölükbaşına 1.000 akçe ödeyeceği yönünde adakta bulunmuştur (KKS 13: 29/232-233).

Osmanlı yargı sisteminde vekâletin yaygın bir uygulama alanı vardır. Erkeklerin kadınlara vekâlet verme konusunda istekli olmadıkları belirlenmiştir. Ancak kadınların taraf olduğu davalarda genellikle kocaları vekil sıfatıyla mahkemede davayı takip etmiştir (Aydın, 1996: 89-90). Abdullah kızı Ayşe, kocası Ahmed Çelebi'yi vekil tayin ederek zimmi Satı'ya borç olarak verdiği 30 kuruş ve bir inek bedelini talep etmiştir. Mart 1618 tarihli mahkemede Ahmed Çelebi karısı adına altı kuruşa sulh olmuştur (KKS 20: 5/30). Boşanma ve mihr davalarında ise çoğunlukla kadınlar davacı olarak bizzat mahkemede bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ailenin demografik yapısını konu alan bir çalışmada ortalama çocuk sayısı 2,31 şeklinde tespit edilmiştir (Demirel vd., 1992: 118). *Kayseri Kadı Sicilleri*'nde 78 ailenin çocuk sayısına ulaşılabilmektedir ve çok çocuklu aileler burada da istisnadır. XVII. yüzyılın ilk yarısında Kayseri'de ortalama çocuk sayısı 3,5 olup ailelerin %42'si üç çocuk sahibidir (Grafik-1). Kız çocukları erkek çocuklarına göre biraz daha fazladır. Oranlar %51,2 kız ve %48,8 erkek şeklindedir.

Grafik 1: Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayısı Oranları

2. 2. Köle ve Cariyeler

Osmanlı ailesinde çocuklar ve eşlerin yanı sıra kan bağı veya süt akrabalığı olmaksızın aileye dışarıdan katılan köle ve cariyeler bulunurdu. Ev içi çalışmalarda aile üyelerine hizmet ederlerdi (Erten, 2001: 104). Kadı sicillerinde köle alım-satımı, azadı ve mirasa konu olma ile ilgili mahkemeye intikal etmiş davalar görülmektedir.

Satışa konu olanlar da dâhil kölelerle ilgili bütün mahkeme kayıtlarında kölelerin dış görünüşü ve fiziki yapısı tarif edilmektedir. Mesela 20 Kasım 1655 tarihli hüccette Kadem Hanım'ın kölesi "*açık kaşlı, kara gözlü, orta boylu, Gürcü-yü'l-asl Sefer*" olarak tasvir edilmiştir (KKS 64: 28/77).

Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinde kölelerin dış görünüşü, sağlıklı olup olmadıkları, güzellikleri fiyatlarının yükselmesinde veya azalmasında etkili olan unsurlardır. 22 Mart 1639 tarihli ilam Kayseri'nin Şeyh Taceddin Mahallesi sakinlerinden Seyyid Abdi b. Bayram'a Çorum şehri sakinlerinden Satılmış b. Mehmed tarafından üç yük penbe karşılığında satılan Yusuf adlı kölenin "*sağ dizinde maraz*" çıkması üzerine tekrar iadesi hakkındadır. Cerrah getirtilerek kölenin dizi kontrol edilmiş, "*kadimden berü*" iki yerden delik olduğu anlaşılmış ve Abdi'nin iade talebi kabul edilmiştir (KKS 41: 157/507).

Köleler hukuki işlemlere konu olması bakımından eşya gibidir. Alınıp satılabilir, kiralanabilir, mirasa konu olabilir. 08 Aralık 1648 tarihli bir ilama göre Muslu b. Mahmud yaklaşık 20 sene önce 60 kuruşa Develi Voyvodası'ndan Ali adlı köleyi satın almıştır. Vefat edince köleye Sivaslı Ferah Ağa el koymuştur. Muslu'nun hayattayken kölesini kimseye satmadığı ve çocuklarına miras olarak kaldığı anlaşıldığından Ferah Ağa müdahaleden men edilmiştir (KKS 57: 21/61).

Köleliğin sona erdirilmesi konusunda "*ıtk*" yani efendinin kölesini kendi rızasıyla karşılıksız olarak azat etmesi yaygın olarak uygulanmaktaydı ki buna "*gönüllü azad*" da denirdi. İleride herhangi bir probleme neden olmaması için genellikle iki şahidin varlığıyla mahkemeye durum tescil ettirilir ve azat edilmiş köleye bir "*ıtkname*" verilir (Akyılmaz, 2005: 313). 29 Ekim 1624 tarihli bir sicil kaydına göre Kayserili Ahmed Bey'in sonradan Müslüman olmuş Hasan adlı bir kölesi vardı. Onu Fatma Hatun ile nikâhlamak istediğinde Fatma ben bir köleyle evlenmem demiş ve bunun üzerine Ahmed Bey "*hasbeten lillah*" Hasan'ı azat etmişti. Ancak daha sonra Ahmed Bey sözünü inkâr etmiş ve mahkemede Hacı Nebi b. Halil ile Ali b. Şah Hilmi'nin şahitliğiyle Hasan'ın hür olduğuna dair bir ıtkname verilmiştir (KKS 25: 6/29). Kayseri'nin Merkez Mahallesi'nden Hacı Hasan'ın da Hırvat asıllı Yusuf adında bir kölesi vardı. Oğlu Abdülcelil'in doğumu kölesi tarafından kendisine müjdelenmiş ve bunun üzerine Hasan kölesini azat etmiştir (KKS 25: 23/113). Emir Sultan Mahallesi'nden zimmi İskender v. Sisi mahkemede beyanda bulunarak kölesi Devlet'i azat etmiştir (KKS 25: 37/222). "*Bi'l-fi'il Kayseri Kadısı olan*" Mevlana Seyyid Hacı Mahmud Efendi de Dilaver isimli kölesini azat edip ıtkname vermiştir (KKS 25: 47/277).

Bir fıkıh terimi olarak mukatebe, köle veya cariye'nin bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade eder (Atar, 2006: 531). Kayseri'de de belli bir meblağ karşılığında efendisi tarafından azat edi-

lenler olmuştur. Kayseri'nin Hasbek Mahallesi'nden Hacı İsmail Ağa b. Ömer 50 esedi kuruş mukabili kölesi Ahmed'i azat etmiştir (KKS 57: 53/165).

Efendi kadın da olabilmektedir. Kayseri'nin Yenice Mahallesi'nden Kamile b. Abdülkadir'in Gürcü asıllı Gülamber adlı bir kölesi vardı. Hayattayken Gülamber'i azat ettiği kardeşi Atiye tarafından mahkemede beyan edilmiş ve Gülamber'e itikname verilmiştir (KKS 25: 40/241; 41/247). Hasbek Mahallesi sakinlerinden Ayşe b. Şaban Hanım da kölesi Yusuf'u azat etmiştir (KKS 25: 74/391).

3. AİLENİN ÇÖZÜLME SÜRECİ

Kadı sicillerinde evliliğin sona ermesi üç biçimde karşımıza çıkmaktadır: Erkeğin tek taraflı irade beyanı olan "*bâin*" veya "*şartlı*" talak; kadının mihr-i müeccel ve iddet nafakası gibi bazı haklarından vazgeçmesi yoluyla gerçekleşen muhalaa ve hâkim kararıyla boşanma anlamına gelen tefriktir (Maydaer, 2007: 301). Aşağıda Osmanlı ailesinin çözülme süreci ayrı başlıklar altında incelenecektir.

3. 1. Talak

İslam hukukunda talak, evlilik birliğinin koca tarafından tek yanlı irade beyanı ile sona erdirilmesini ifade eder. Boşama lafzından sonra evliliği sürdürebilmek için yeni akde ihtiyaç bulunup bulunmaması açısından da "*ric'î*" ve "*bâin*" diye iki kısma ayrılır (Acar, 2010: 496-500). İmam Seydi Ali Halife, karısı Rabia'yı bâin talak ile boşamak üzere Ali Bey'i kendine vekil kılmıştır. Ancak Rabia'nın söylediğine göre vekil Ali Bey "*talak-ı selâse*" ile boşamıştır. İmam Seydi meseleyi mahkemeye taşımış; ben üç talakla boşama yetkisi vermemeştim deyip Ali'den şikâyetçi olarak bاین talakla boşandıklarına hükmedilmesini istemiştir (KKS 20: 6/34).

Kural olarak erkeğe ait olan boşama hakkının bir tehdit vasıtası şeklinde mübalağalı sayı ve ifadelerle kullanılmaması için İslam hukuku bunu üçle sınırlandırmıştır. Üç talakla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi için önce bir başka erkekle evlenmesi gerekmektedir. İkinci evliliğin hilesiz bir şekilde ve evlilik amaçlarına uygun olarak gerçekleşmesi beklenir (Köse, 1998: 475-477). Ancak "*hülle*" denilen anlaşmalı evlilikler yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Kayseri'nin Lala Mahallesi'nden Hüseyin b. Cafer evliliklerinin dördüncü senesinde eşi Musa kızı Kademli'yi üç talakla boşamıştır. İddet süresi dolunca aynı mahalleden Abdülkadir ile hülle ettirmiş, akabinde Abdülkadir talak vermiş, iddet süresi beklenmiş ve yine Kademli ile Hüseyin nikâhlanmıştır. Mesele kızın babası Musa Efendi'nin mahkemeye başvurmasıyla ortaya çıkmıştır (KKS 27: 24/243, 25/251).

Boşanma sonrası eşlerine rahatsızlık verenler de vardır. 11 Nisan 1610 tarihli kayıтта Süleyman kızı Ayşe'nin Mehmed oğlu Hamza'dan şikâyetçi olduğu görülür. Hamza, karısını boşadığı halde o hamamdayken elbiselerini, altın zincirini ve bohçasını alıp kaçarak Ayşe'yi zor durumda bırakmıştır. Hamza iddiaları kabul etmiş; ancak daha sonra bunları Ayşe'ye iade ettiğini söylemiştir (KKS 13: 97/646).

3. 2. Muhalaa

Muhalaa, evliliğini sürdürmek istemeyen kadının kocasına bir miktar para veya mal vererek boşamasını sağlamasıdır. Özünde karı ile kocanın boşanma kararında karşılıklı anlaşmasını ifade eder (Aktan, 1992: 15). Ekim 1611'de Mit-hat kızı Nergis mahkemede kocası Yunus'a da vekil olup muhalaa talebinde bulunmuştur. Aralarında "hüsn-i zindegani" olmadığından yani şiddetli geçimsizlik nedeniyle 12 kuruş ve bir erkek merkebi kocasına boşanma bedeli olarak verdiğini; aralarında bir düşmanlık söz konusu olmadığını dile getirmiştir. Şahitlerin durumu doğrulaması üzerine boşanma isteği mahkemece onaylanmıştır (KKS 15: 841). Ebubekir kızı Hatice ile kocası Hüseyin oğlu Mehmed mahkemeye başvurmuşlar; anlaşamadıklarını bildirmişler; Nisan 1618'de Hatice'nin mihr ve nafaka bedelinden feragat etmesiyle anlaşmalı olarak boşanmışlardır (KKS 20: 18/80). 30 Mart 1656'da Kayseri'nin Merkebcî Mahallesi'nden Gülhatun kocası Mehmed Beşe ile mahkemeye gelerek boşanma talebinde bulunmuştur. Mihri olan altını aldığını, iddet süresi için ikamet veya nafaka talep etmediğini, eşyle muhalaa olduklarını söylemiştir. Mehmed de karısının sözlerini onaylamış ve boşanma gerçekleşmiştir (KKS 64: 108/331).

3. 3. Tefrik

Osmanlı ailesinde, kocanın ikamet ettiği yerden uzak bir yere belirli bir süreliğine gitmesi ve bu süre içinde geri dönmemesi bir boşanma sebebi olarak kabul görmüştür. Koca, eşine vadettiği süre içinde geri dönmezse boşanabileceğine dair söz vermiştir. Boşanma yetkisini karısına veya yerine tayin ettiği bir vekile bırakmıştır (Jennings, 1975: 94; Kurt, 1998: 56; Erten, 2001: 118). *Kayseri Kadı Sicilleri'*nde bu yönde pek çok kayda rastlanmıştır.

Kayseri'nin Güllük Mahallesi'nden Emine b. Ömer ile Mehmed b. Kara Davud evlidir. Mehmed, şehir dışına çıkarken Süleyman b. Seydi'yi vekil olarak bırakmıştır. Mahalleden üç kişinin şahitliği ve Süleyman'ın da ikrarıyla durum kayda alınmış; Emine'nin boşanma isteği değerlendirilmiş ve 24 Şubat 1610'da Süleyman "vekâleten tatlik idüb" Emine'yi boşamıştır (KKS 13: 22/169, 28/222). Bir başka kayıтта ise Esmâ adlı kadın mahkemeye başvurarak kocası Ali'nin üç yıl içinde döneceğine dair söz verdiğini, bu müddet içinde gelmezse kendisini *talak-ı selase* ile boşamış sayacağını söylediğini ve üç yıl dolduğu halde kocası

dönmediği için boşanmak istediğini belirtmiştir. Şahitler de kadının beyanını onaylamış; mahkeme boşanma isteğini kabul etmiştir (KKS 15: 842). 03 Haziran 1626 tarihli kayıta Dergâh-ı Ali Çavuşlarından Osman b. Hüseyin'in Hacı Muslu'yu dava ettiği görülür. Hatice ile Rıdvan evli olduğu halde, Rıdvan başka şehirdeyken "*hilaf-ı şer*" Hatice'yi almıştır. Mahkemede durum sual edilmiş; Rıdvan'ın daha önce beş defa karısını nafakasız bırakıp başka yerlere gittiği; "*bir daha firar edersem talak-ı selase ile benden boş ol*" dediği ve nitekim tekrar firar ettiği anlaşılmıştır. Buna istinaden hâkim, Hatice ile Rıdvan'ın ayrılığına hükmetmiş; Muslu ile olan nikâhını onaylamıştır (KKS 27: 17/173).

Kayseri'nin Cami-i Kebir Mahallesi'nden Abdullah oğlu Şaban beraberinde iki şahitle mahkemeye gelmiştir. Arkadaşı Mehmed'in bundan 80 gün önce başka bir şehre gittiğini, şayet 60 gün içinde geri dönmezsem eşim Ayşe'yi boşa diyerek vekâlet verdiğini söylemiştir. Ayşe Hanım da mihr-i müecceli olan 80.000 akçeden ve nafakadan feragat ettiğini, boşanma arzusunda olduğunu beyan edince 02 Haziran 1656'da boşanma gerçekleşmiştir (KKS 64: 162/485). 13 Haziran 1656 tarihli mahkeme kaydı ise görece daha ilginçtir. Kürtler Mahallesi'nden Fatma Hanım mahkemeye gelerek kocası İsmail oğlu Bekir'den davacı olmuştur. Kocasıyla aralarının iyi olmadığını, 11 ay önce kendisine "*senin pişirdiğin yemekten bir daha yersem talak-ı selase ile benden boş ol*" dediğini, buna rağmen yiyip başka bir şehre kaçıp gittiğini söylemiştir. Mihr-i müecceli olan 1.500 akçenin Bekir tarafından ödenmesini ve boşanmanın kayıt altına alınmasını istemiştir. Bekir ise boşadığını kabul etmiş ancak mihrinin 1.000 akçesini daha önceden kendisine hibe ettiğini iddia etmiştir. 500 akçe mihrini ödemesi koşuluyla boşanma gerçekleşmiştir (KKS 64: 182/532).

4. ANNE VE ÇOCUKLARI KORUYUCU MÜESSESELER

4. 1. Nafaka

Nafaka, evlilik içinde kocanın eşi ve çocukları için yüklendiği geçim masraflarına denmektedir (Yaman, 1998: 66). Yiyecek, giyecek, mesken, ilaç ve bazı durumlarda hizmetçi masrafları bu tanıma dâhildir (Aydın, 1985: 33). 01 Mayıs 1610 tarihli bir kayda göre, Kalenderhane Mahallesi'nden Hamza oğlu Muslu, evliliği süresince karısı Teslime'yi "*hilâf-ı şer-i şerif*" dövmeyip rencide etmeyeceğine ve gücü yettiğince nafakasını sağlayacağına dair mahkemede şahitler önünde söz vermiştir (KKS 13: 68/520).

Evli kadının ekonomik durumu nasıl olursa olsun, nafakası kocanın borcu olduğundan bu borcun yerine getirilmemesi Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinde boşanma sebebi olarak kabul edilebilmektedir. Ancak Hanefiler kocanın bu borcunu kabul etmekle birlikte nafakanın ödenmemesini boşanma sebebi olarak görmez. Cebri ifa veya istidane ile kadının nafakasını temine çalışır (Ay-

dın, 1986: 2). 16 Şubat 1610 tarihli bir kayda göre Gül b. Abdullah mahkemeye gelerek kocası İlyas'ın bir süredir Kayseri dışında olduğunu, kendisini nafakasız bıraktığını söylemiş ve istidane talep etmiştir. Kocanın üzerine borç yazılmak kaydıyla kadına günlük 10 akçe nafaka tayin edilmiştir (KKS 13: 18/143). Abdullah kızı Ayşe kocası Ahmed'in uzun zamandır başka şehirde ikamet ettiğini ve kendisinin nafakaya muhtaç olduğunu bildirmiş; 15 Mart 1618'de Ayşe'ye günlük üç akçe nafaka tayin edilmiştir (KKS 20: 12/59). Kayseri'nin Şeyh Barak köyünden Şerife de kocası Mustafa'dan davacı olmuştur. İki ay önce kendisini ve üç yaşındaki kızı Safiye'yi bırakarak başka kente çekip gittiğinden istidane ile nafaka talep etmiştir. 21 Mayıs 1656'da Mustafa'nın üzerine borç yazılmak üzere Şerife ve kızı Safiye için üçer akçe nafaka tayin edilmiştir (KKS 64: 150/445). Hacı Kılıç Mahallesi'nden Cennet Ana'ya kocası Abdulfetah uzun zamandır kayıp olduğundan mahkeme tarafından günlük 15 akçe istidane uygun görülmüştür (KKS 25: 48/280). Şeyh Taceddin Mahallesi'nden Zahide Hanım'a da kocası Hacı Ali başka bir şehre ailesini nafakasız bırakıp gittiğinden istidane ile günlük 80 akçe tayin edilmiştir (KKS 57: 55/174).

Boşanarak çözülmüş ailelerde kocanın karısına karşı, iddet süresince yerine getirmesi gereken görevleri vardır. Karısının ve çocuklarının barınma ve gıda ihtiyacını karşılaması gerekir. 27 Şubat 1610 tarihli kayda göre Emine Hatun'a iddet süresi doluncaya kadar kocası Mehmed tarafından günlük altı akçe nafaka bedeli ödenmesi kararlaştırılmıştır (KKS 13: 24/188). 1649 tarihli bir ilama göre Mehmed b. Musa bu tarihten dört yıl önce eşi Kadem Hatun'u ve iki kızını nafakasız terk etmiştir. Mesele mahkemeye yansımış ve günlük 10 akçe nafaka bedeli belirlenmiştir. Buna rağmen Mehmed iddet süresince ödemeyi gerçekleştirmemiştir. Kadem Hatun'un erkek kardeşi Abdülhalim tarafından dava açılmış; nafaka hüccetine istinaden biriken meblağın Mehmed'ce eski eşine ödenmesine hükmedilmiştir (KKS 57: 30/95). Tac Kızıl Mahallesi'nden Ali b. Mehmed de boşandığı karısı ve iki kızı için günlük yedişer akçe ödemekle yükümlü kılınmıştır (KKS 57: 29/93).

4. 2. Vasilik

Vesayet, eda ehliyeti bulunmayan veya eksik olanları himaye edip mallarını idareye ilişkin yetki ve sorumluluk bildiren bir terimdir (Bardakoğlu, 2013: 66). Ebeveynlerinden birisinin veya her ikisinin vefat etmesi durumunda ergenlik yaşına girmemiş çocuklara intikal eden mirasın korunması için bir vasi tayin edilmiştir. Onlar adına mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkı bir yakınına tanınmıştır (Erten, 2001: 128).

Şayet anne hayattaysa ve başkasıyla evlenmemişse vesayet öncelikle onundur. Hacı Ali Bey vefat edince çocukları Mahmud, Fatma ve Zahide'ye vasi olarak Mart 1611'de anneleri Akile Hanım (KKS 15: 871); Mirza oğlu Yusuf öldüğün-

de kızı Emine için Ekim 1611'de babaanne Eslem b. Şah (KKS 15: 858); Yazıcı Hasan'ın vefatıyla 12 Haziran 1618'de oğulları Ahmed ve Mahmud'a anneleri Hatice vasi tayin edilmiştir (KKS 20: 45/177). Kayserili Başçı Halil vefat edince karısı Muhsine, küçük yaştaki Esmâ adlı yetimine vasi tayin edilmiştir. Kızının malından olan iki kazanı beş akçe kira ile Ali b. Hasan'a veren Muhsine'nin üç yıldır kira bedelini alamadığı 04 Kasım 1624 tarihli mahkeme kaydından anlaşılmaktadır (KKS 25: 8/40).

Kimi zaman kocası ölen kadın bir başkasıyla evlendiğinde de çocuklarının vasisi olarak kalabilmektedir. 20 Nisan 1618 tarihli mahkeme kaydına göre Tamara b. Köse'nin kocası Totu vefat edince iki çocuğun vasisi olarak amcaları Serkül ve Agop tayin edilmiş; ancak onlar daha sonra vasilik davasından feragat etmişler; Tamara bir başkasıyla evlenirse de rızamız vardır yetimleri kendisine verdik, demişlerdir (KKS 20: 28/115).

Vasi tayininde 10 yaşın sınır olarak kabul edildiği görülmektedir. 26 Mart 1625 tarihli dava kaydına göre babaları Eymir öldüğünde Gülbali 12 ve kız kardeşi Gülizar 11 yaşındadır. Babalarından kızlara bir bağ kalmıştır ve Gülbali, Karagöz adlı bir zimminin yanında ücreti mukabili hizmetçilik etmiştir. "Nafaka ve kisveye ihtiyaçları olmadığı" halde amcaları Mustafa b. Abdullah vesayet iddiasında bulunmuş; bağ 13 kuruşa bir başkasına satmıştır. Gülbali'nin 10 yaşını doldurmuş ve ücretle çalışacak kuvvette olması dikkate alınarak Mustafa'nın vasilik iddiası geçersiz sayılmış; bağ kızlara iade edilmiştir (KKS 25: 85/448).

Çocuğun vasisi ile diğer yakınları arasında mülkle ilgili davalar görülmektedir. Babası ölen Uğurlu'ya ninesi Bula Hatun vasi tayin edilmiştir. Şubat 1619 tarihli kayda göre, Uğurlu'nun annesi ile amcası Yahşi'den Bula Hatun şikâyetçi olmuştur. Vasisi olduğu yetimin mülklerine ikisi tarafından el konulup saklandığını iddia etmiştir (KKS 20: 148/688, 149/690-692, 150/693-694).

Çocuğun yakını olan bir kadın bulunamadığı takdirde dede veya amca vasi olarak görevlendirilmiştir. Kayseri'nin Lala Mahallesi'nden Muhlis Bey vefat etmiş ve Atiye adlı küçük bir kız çocuğu geriye kalmıştır. Annesi bir başkasıyla yeniden evlenmiş ve dedesi Hasan vasi olarak tayin edilmiştir. 12 Mart 1610'da mahkemeye başvuran Hasan, çocuğun nafakasının temini için Muhlis Bey'den intikal eden mirastan günlük birer akçenin ödenmesini istemiştir (KKS 13: 33/271). Kasım 1611 tarihli kayda göre ise Hasan vefat edince kızları Güllü ve Fatma küçük olduğundan amcaları Ali (KKS 15: 878); İbrahim'in küçük oğlu Halil için amcası Hafız (KKS 15: 893); babası ölen Hüseyin için amcası Derviş vasi olmuştur (KKS 20: 64/270).

Gayrimüslim aileler için de şer'i mahkemeler aracılığıyla vasi tayin edilmiştir. Zimmi Hatır ölünce çocukları Arityun, İsrail ve Hablun için Sima adlı bir

zimmi kadın vasi olarak belirlenmiştir (KKS 15: 877). Habiş'in oğlu Kaya için amcası Bedro vasi tayin edilmiştir (KKS 20: 78/345). Yeğenin malından 60 kuruşu Yuvan adlı kimseye borç olarak vermiş; Yuvan borcunu ödeyemeden vefat edince Bedro, Temmuz 1618'de mahkemeye başvurarak Kaya adına alacağını talep etmiştir (KKS 20: 78/346).

4. 3. Hadâne/Hızane

Parçalanmış ailelerde çocukların belli bir yaşa kadar bakımı, yetiştirilmesi ve terbiyesi belirli bir hiyerarşiye göre çocuğun yakınlarına verilmiştir. Bu hiyerarşinin en üstünde anne vardır. Kayseri'nin Bektaş Mahallesi'nden Uğurlu vefat edince küçük kızı Sultan'ın hızanesi eşi Altun Hanım'a bırakılmıştır (KKS 57: 31/100).

Şayet anne hayatta değilse veya başka bir erkekle evlenmişse çocuğun bakımı sırasıyla anneye, babaanneye, öz kız kardeşe, babaya, dedeye, erkek kardeşe, amcaya şeklinde sıralanmıştır (Aydın, 1985: 54; Yaman, 1998: 118-119). 30 Kasım 1610 tarihli kayıta, Mümine'nin amcası Kasım'ı dava ettiği görülür. Kız kardeşi Miyase'nin küçük olduğunu söyleyerek "*hakk-ı hadâne*"sini talep etmiştir. Amca Kasım ise "*hakk-ı hadâne yedi yaşına kadar olur, Miyase ise sekiz yaşındadır*" diyerek bu isteği reddetmiştir. Mahkeme, Kasım'ı haklı bularak küçük kızın velayetini amcasında bırakmıştır (KKS 13: 31/248, 249).

Çocukların hızanesi için kadı tarafından bir miktar nafaka bağlanmıştır. Kayseri'nin Harput Mahallesi'nden Ahmed Beşe vefat ettiğinde evlatları Mustafa ve Fatma'nın yaşı küçük olup bakım ve nafakaya muhtaçtırlar. 07 Nisan 1656'da öz ağabeyleri Selman vasi olarak tayin edilmiş ve hızaneleri için her bir çocuğa babalarının malından verilmek üzere günlük üçer akçe tayin edilmiştir (KKS 64: 116/359). Ölen Veli Çavuş'un küçük kızı Ayşe'nin bakımı ve ihtiyaçları için de vasisi Semahat Hanım'ın başvurusuyla "*kıbel-i şer*" den aylık 100 akçe nafaka belirlenmiştir (KKS 57: 22/67).

SONUÇ

Osmanlı'da ailenin sağlam temeller üzerinde kurulmasına önem verilmiş; evlenme aşamasında kız ve erkeğin karşılıklı rızası gözetilmiştir. Kadının mihir ve nafaka hakkı korunmuştur. İncelenen dönemde Kayseri'de tek eşle evlilik hâkim görünmektedir. Çocuk sayısı ise ortalama 3,5'tur ve ailelerin %42'si üç çocuk sahibidir.

Osmanlı Kayserisi'nde kurulan bir ailenin devamlılığı esas olmakla birlikte, taraflar açısından bir arada yaşamak katlanılmaz bir hal aldığı evliliği sonlandırmak mümkündür. Himaye ve bakıma muhtaç çocuklar için de uygun şartlar oluşturulmuştur.

Kadınlar zamanın şartlarına göre ailede ve sosyal hayatta roller üstlenmişler; haksızlığa uğradıklarında mahkemeye başvurmuşlar; vefat eden veya kendilerini boşayan kocalarının zimmetlerinde bulunan ertelenmiş mihrlerin alabilmek için hukuksal mücadele vermişlerdir.

Kayseri'de çoğunluğu Rus, Gürcü, Hırvat ve Arap asıllı köle ve cariyelerin olduğu anlaşılmaktadır. Efendiler, sevap kazanmak maksadıyla gönüllü azat yöntemini sıklıkla tercih etmiştir. Mukatebe adıyla anlaşma yaparak, efendilerine belli bir meblağ ödeyip hürriyetlerine kavuşanlar da olmuştur. Hak arama hususunda köleler mahkemelere sıklıkla başvurmuş; efendileri ya da efendilerinin mirasçılara karşı açtıkları davalar genellikle onların lehine sonuçlanmıştır.

Kayseri'nin Gayrimüslim halkı da Müslümanlar gibi nişan, boşanma, miras, vekâlet ve vasi tayini gibi konularda kadı mahkemesine başvurmuştur. Eşlerden birinin irtidadı ile feshedilen evlilikler olmuş; bunlar da kayıtlara yansımıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. İ. (2010). Talak, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Kısaltma: *DİA*), XXXIX., İstanbul, 496-500.
- Ahmed Nazif. (1987). *Kayseri Tarihi: Mir'at-i Kayseriyye*, (Yay.) M. Palamutoğlu, Kayseri: Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları.
- Aktan, H. (1992). İslâm Aile Hukuku, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, II., Ankara, 12-49.
- Akyılmaz, G. (2005). Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IX/(1-2), 299-235.
- Atar, F. (2006). Mukâtebe, *DİA*, XXXI., İstanbul, 531-533.
- Aydın, M. A. (1985). *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aydın, M. A. (1986). Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma 'Tefrik', *Osmanlı Araştırmaları V*, İstanbul, 1-12.
- Aydın, M. A. (1989). Aile, *DİA*, II., İstanbul, 196-200.
- Aydın, M. A. (1996). *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Aydın, M. A. (2003). Mehir, *DİA*, XXVIII., İstanbul, 389-391.
- Bardakoğlu, A. (2013). Vesâyet, *DİA*, XLIII, İstanbul, 66-70.
- Cezar, Y. (1998). 18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, (Ed.) T. Artan, İstanbul, 15-32.
- Cin, H. (1974). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Deleuze, G-F. Guattari (2012). *Anti Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni*, (çev. F. Ege-H. Erdoğan-M. Yiğitalp), İstanbul: BS Yayınları.
- Demirel, Ö., Gürbüz, A ve Tuş, M. (1992). Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara, 97-161.
- Dönmezer, S. (1990). *Sosyoloji*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Düzdağ, E. (1972). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Eldem, H. E. (1918). *Kayseriye Şehri*, İstanbul: Matbaa-i Orhaniye.
- Erkal, M. E. (2001). *Sosyoloji (Toplumbilim)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Erkiletlioğlu, H. (1996). *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- Erten, H. (2001). *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. YY. İlk Yarısı)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Faroqhi, S. (2002). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Göde, K. 1991. *Tarih İçinde Kayseri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Gökbilgin, T. (1950). XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası, *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul, 93-108.
- İbn-i Rüşd. (1985). *Felsefe-Din İlişkileri, Faslu'l-makâl el-Keşf an minhâci'l-edille*, (Haz.) Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları.
- İnbaşı, M. (1992). *XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri*, Kayseri.
- Jennings, R. C. (1975). Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII/(1), Leiden, 54-75.
- Karataş, A. İ. (2006). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/(1), 267-284.
- Kayseri Kadı Sicilleri* (Kısaltma: KKS), Defter no. 13, 15, 20, 25, 27, 41, 42, 57, 59, 64.
- Köse, S. (1998). Hülle, *DİA*, XVIII., İstanbul, 475-477.
- Kur'an*, Maide, 5/5; Mümtetine, 60/10; Nisa, 4/129.
- Kurt, A. (1998). *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Lacan, J. (1938). La Famille, (İngilizce: Family Complexes In The Formation of The Individual, çev. C. Gallagher), *Encyclopédie Française*, VIII., Paris.
- Maydaer, S. (2007). Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/(1), 299-320.
- Mıstanoğlu, N. (2004). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Sancağı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Nirun, N. (1994). *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1986). *Toplumbilim*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özalp, E. (1993). *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir: Ekin Yayınevi.
- Savaş, S. (1992). Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, II., Ankara, 504-547.
- Turan, R. (1992). Osmanlılar'ın Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, I., Ankara, 82-91.
- Yaman, A. (1998). *İslam Aile Hukuku*, Konya: Mehir Vakfı Yayınları.

Ek Tablo-1: Kayseri Kadı Sicilleri'ne Göre Mihr Miktarları

Mahalle	Kadın	Erkek	Miktar (akçe)	Belge no.
(-)	Gülsüm b. Sadullah	Muharrem b. Abdullah	8.000	no. 13, vr. 54/435
(-)	Ayşe b. Musa	Abdullah	9.000	no. 13, vr. 62/480
Gürcü	Mahbube b. Bayram	Hacı Bayram	15.000	no. 13, vr. 68/517
Arguncuk	Meryem b. Yardım	Murad b. Abdullah	3.000	no. 25, s. 2/9
Hasbey	Nazmiye b. Abdullah	Hacı Osman	2.000	no. 25, s. 37/221
(-)	Handan	Memişah	360	no. 25, s. 50/290
(-)	Gülstan b. Ali	Hüseyin b. Murad	2.000	no. 27, s. 12/122
(-)	Safiye b. Bali Ağa	Hacı Mustafa	60.000	no. 27, s. 12/123
(-)	Emine b. Hasan	Ali	12.000	no. 27, s. 19/198
Güllük	Ümmü Selime	İsa Efendi	20.000	no. 27, s. 21/222
Hacı İvaz	Raziye b. İbrahim	Ali b. Hamza	16.000	no. 27, s. 24/241
Tutak	Şah Ana b. Abdullah	Cafer b. Abdullah	1.000	no. 27, s. 16/164
(-)	Emine b. Ali	Receb b. Mehmed	10.000	no. 27, s. 27/271
(-)	Ümmühan	Kasım b. Hüdaverdi	10.000	no. 27, s. 11/116
Taşkıncık	Üftade b. Abdullah	Hüseyin b. Abdurrahman	6.000	no. 27, s. 12/124
Bozatlı	Fatma b. Ahmed	Hasan b. Musa	7.000	no. 41, s. 153/498
Hasbek	Fatma b. Veli	Pirali b. Seydi	8.000	no. 41, s. 117/408
Belek saraycık k.	Emine b. Halil	Satılmış b. Ali	2.500	no. 41, s. 119/412
Güllük	Emine b. Hanifi	İbrahim b. Resul	4.000	no. 41, s. 180/559
Eski Bezzazistan	Cennet b. Süleyman	Pir Mehmed b. Mustafa	30.000	no. 41, s. 111/393
Çukurkişla k.	Selcan b. Kasım	Receb b. Ali	12.000	no. 41, s. 129/436
Hasanlı k.	Eslem b. Veli	Sefer b. Ramazan	12.000	no. 42, s. 159/352
Bozatlı	Fatma b. Abdülaziz	Emin b. Mesnet	3.000	no. 42, s. 172/388
Mükremin	Fatma b. Muharrem	Hasan b. Veli	20.000	no. 57, s. 6/17
Yenice	Fatma b. Hacı Seyyid Ali	Hamid Çelebi	21.000	no. 57, s. 12/36
Lala	Saniye b. Yusuf	Mehmed b. Himmet	22.000	no. 59, s. 13/36
Hasbek	Cennet b. Veli	Hacı İbrahim	9.000	no. 59, s. 26/70
(-)	Rahime b. Mehmed	Seyyid Hacı Ali	18.000	no. 59, s. 40/109, 110
Kapan	Sabriye	Hacı Hamza	50.000	no. 64, s. 143/424a
Cami-i Kebir	Ayşe Hanım	Şaban b. Abdullah	80.000	no. 64, s. 162/485